

اصول طراحی معماری سرای سالمندان با تاثیر روانشناسی محیط در ارتقاء تعاملات اجتماعی

کیان غدیری

دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه آزاد بین المللی کیش (k.ghadiri95@gmail.com)

چکیده

متأسفانه اکثر خانه های سالمندان فاقد فضاهای اجتماعی برای تقویت سلامت روان سالمندان است. از این رو هدف اصلی این مقاله بر مبنای این فرض است که بتوان با روانشناسی محیط در معماری و طراحی فضاهای اجتماعی، ارتباطی میان سالمندان و سایر گروه های سنی، برقرار کرد. تا به نوعی به اجتماعی شدن، ارتقاء کیفیت زندگی و کاهش احساس انزوا و تنهایی آنان کمک کرد، زیرا سالمندی دوران حساسی از زندگی بشر است که با در نظر گرفتن نیاز های خاص این دوران، توجه به سلامت روان و ایجاد فرصتی برای تعامل اجتماعی و روابط بین نسلی، زمینه حضور هرچه بیشتر آنان را می توان در فضاهای اجتماعی فراهم کرد.

واژه های کلیدی: سرای سالمندان، تعاملات اجتماعی، روانشناسی محیط

مقدمه

انسان ها دوره های سنی مختلفی را در طول زندگی خود تجربه می کنند که احساسات، نیازها و توانایی های آن ها با توجه به هر برهه سنی و اقتضات مربوط به آن، دستخوش تغییراتی می شود. دوره سالمندی می تواند نمونه بارز و ملموسی از این تغییرات اساسی باشد، چرا که سالمندان پس از سال ها کار و تلاش و تعاملات اجتماعی، اکنون وارد مرحله بازنشستگی شده و غالباً از فعالیت های اجتماعی آنان کاسته میشود که به دنبال آن دچار احساس انزوا و ناکارآمدی میگردند. این مشکل در سالمندانی که در سرای سالمندان اقامت دارند و دور از خانواده زندگی می کنند تشدید می شود. در کشور ما بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال 1385، سالمندان بالای 65 سال حدود (5/6) در صد از کل جمعیت را شامل می شوند (درگاه ملی آمار ایران) و پیش بینی می شود تا سال 1411 به 19 درصد برسد، علی رقم رشد جمعیت سالمندان و تغییرات هرمی جمعیتی کشور هنوز بر روی نیازهای سالمندان به عنوان یک قشر آسیب پذیر جامعه تمرکز نشده است. (صدرایی و دیگران، 1381: 19) [1] در اکثر سالمندان به دلیل ضعف جسمانی، کاهش تعاملات اجتماعی و روابط بین نسلی، احساس تنهایی، پدیده ای گسترده و فراگیر است (شیرر، 1999) [2]

بیان مسئله

یکی از مسائل عمده جمعیتی به خصوص در کشورهای توسعه یافته جهان، مسئله سالخوردگی و پیامد های ناشی از آن است. در کشور ما ایران، با این که جمعیت سالمندان سهم کمی از جمعیت کشور را دارند، اما این جمعیت در آینده نه چندان دور رو به فزونی است. از کار افتادگی و تنهایی سالخوردگان را رهسپار سرای سالمندان می کند و همین طرد شدن از خانواده و گروه های سنی پایین تر، خود از مهمترین دلایل افسردگی سالمندان می باشد. بنابراین دغدغه اصلی این مقاله پیدا کردن اصولی در طراحی معماری خانه سالمندان، با تاثیر روانشناسی محیط در ارتقاء تعاملات اجتماعی است.

سوالات پژوهش

- 1- چگونه می توانیم با استفاده از اصول طراحی معماری و تاثیر از روانشناسی محیط، به ارتقاء تعاملات اجتماعی سالمندان کمک کنیم؟
- 2- فاکتور های مناسب در طراحی سرای سالمندان برای ایجاد بستر تعاملات اجتماعی کدامند؟

اهداف تحقیق

1- شناخت نیازهای روانی انسان ها در دوران سالمندی و سعی در برطرف کردن آن از طریق محیط و تعاملات اجتماعی .

2- شناخت فاکتور های مؤثر بر تعاملات اجتماعی در سالمندان.

مبانی چهارچوب تحقیق

تعریف سالمندی

معمولا سالمندی برحسب سن تقویمی تعریف می شود و عموما 65 سالگی را آغاز سالمندی در نظر می گیرند. (کراوان، 1374، ص 9) [3] شاید مناسب ترین تعریف تعریف سالمندی، تعریفی باشد که توسط بیرن و رنر ارائه شده است، آن ها به طور مشخص به علل انحصاری زیست شناسی، محیطی یا اجتماعی اشاره نمی کنند: "پیری به تغییرات قانونمندی بر می گردد که در جریان رسش در زندگی موجودات زنده به طور ژنتیکی نمایان شده و هم چنان که سن تقویمی افزایش می یابد، تحت شرایط محیطی خود را نشان می دهد." (معمدی، 1386، ص 10) [4]

ساختار جمعیتی سالمندان در ایران

سالخورده شدن جمعیت، یک فرآیند شناخته شده به عنوان پیامد "انتقال جمعیت شناختی" است که در آن باروری و مرگ و میر از سطوح پایین کاهش پیدا می کند. مهمترین عوامل مؤثر بر سالخورده شدن جمعیت، کاهش مرگ و میر، خصوصا مرگ و میر نوزادان و کودکان و کاهش اساسی و مستمر باروری و به تبع آن کاهش رشد جمعیت است، که باعث تغییرات اساسی در ساختار سنی جمعیت اکثرا جوامع از جمله ایران شده است. (میرزایی و قهفرجی، 1386) [5] براساس جدول زیر در سال 1385 بیش از 5 میلیون نفر 60 ساله و بیشتر در کشور وجود داشته که 7/3 درصد کل جمعیت کشور را شامل می شوند. در مناطق شهری تعداد سالمندان از حدود 2/25 میلیون نفر در سال 1375 به حدود 3/28 میلیون نفر در سال 1385 رسیده است و به عبارتی طی دوره 10 ساله جمعیت سالمندان شهری حدود 1/5 برابر شده است.

جدول (1) ماخذ: مرکز آمار ایران، 1377 [6]

سال	1335	1345	1355	1365	1375	1385
جمعیت کشور	18954704	25788722	33708744	49445010	60055488	70495782
تعداد سالمندان شهری	318444	598834	791126	1388361	2254211	3280937
تعداد سالمندان روستایی	963542	1039208	979488	1297989	1723916	1841106
درصد کل سالمندان	6/8	6/4	5/3	5/4	6/6	7/3

شناخت ویژگی های روحی و روانی سالمندان

سازگاری سالمندان با محیط پیرامون خود به دلایلی به سختی صورت می گیرد، این قشر با مشکلات روانی و عاطفی خاصی روبرو هستند، از جمله ی این مشکلات می توان به احساس تنهایی، میل به جلب توجه دیگران و احساس تملک اشاره نمود، لذا برای ابراز وجود و کاهش این فشار های روانی ممکن است بخواهند محیط را تحت کنترل خود در آورند و دیگران رانیز به اطاعت خود وادار کنند. تحولات درونی ایجاد شده در این دوره از زندگی، شامل تغییر در حالتهای هیجانی، تفکرات و خویشتن پنداری است. (رفیع زاده، 1380) [7]

احساس غم و اندوه به علت عدم توجه اطرافیان و تنهایی ناشی از طرد شدگی اش، علاوه بر این اضطراب و نگرانی در مورد آینده ی خود و حس بیهودگی، غیر مفید بودن و سربارگی و یا ناامیدی ناشی از آن علی الخصوص در مواجهه با مشکلات مالی، از جمله احساسات مشترکی است که در بین این قشر رایج می باشد.

در حقیقت سالمندان افرادی عادی هستند که سالخورده شده اند و بنابراین همان میزان شخصیت را از خود بروز می دهند که در میانگین جمعیت دیده می شود. به نظر نمی رسد شخصیت سالمندان واقعا تغییر کند، گرچه ممکن است بیشتر موضع گیری و بعضی عادات و صفات آن ها افراطی تر شود. -شخصیت آن ها ممکن است بسته تر شود و به تغییر رغبت نشان ندهند.

-سرعت واکنش با پیر شدن کاهش می یابد، دودلیل عمده این امر عدم تندرستی و تصمیم گیری آهسته است. گرچه ورزش نکردن نیز می تواند در این کندی عکس العمل نقش داشته باشد. پیر می تواند درست مثل جوان خلاق باشد، همانطور که می توان در مورد اشخاص پیر مشهور در هنر مثل سالوادور دالی و پابلو پیکاسو و غیره مشاهده کرد.

روان شناسی محیط

یکی از رشته های تخصصی نسبتا پویایی است که بر تاثیر متقابل رفتار و عوامل و شرایط معماری محیط بیش از دیگر جنبه ها تاکید دارد. این ویژگی دلیل بر این نیست که از دیدگاه روانشناسی محیط دیگر عوامل موثر در رفتار مانند شرایط اجتماعی-اقتصادی و فرهنگی بی اهمیت محسوب میشوند، بلکه فرض بر این است که بحث و بررسی درباره تاثیر متقابل این گونه ابعاد محیطی و رفتار در حیطه ی رشته های تخصصی دیگر مثل روانشناسی اجتماعی و بین فرهنگی قرار دارد. به طور کلی می توان گفت که روانشناسی محیط به مطالعه

تجربه شخصی و جمعی مردم از مکان ها و نوع رفتار های بنیادین انسانی در کالبد معماری علاقه مند است. (طباطبائی، 1393، ص 32) [8].

محیط انسان ساخت

محیط انسان ساخت یا معماری، ترکیبی از انواع محیط هایی است که در پیرامون انسان قرار دارند. تلفیقی از محیط جغرافیایی و فرهنگی (محیط معماری از مواد و مصالح با بافت ها، روشنایی، نور و فضاهای مختلفی تشکیل شده است که اساس آن، نوعی طراحی است. به عبارتی دیگر محیط ساخته شده، مجموعه ای از انطباق پذیری هایی است که انسان با محیط های جغرافیایی و فرهنگی ایجاد می کند و سعی در به تبادل رساندن آن محیط ها دارد. ساماندهی محیط، روابط متقابل مردم و محیط جغرافیایی را تحت تاثیر قرار می دهد و ضمن این که گرما و نور، صوت و بو و تماس های مکانیکی فرد را تغییر می دهد، تا حدودی نیز از تغییرات محیط های اجتماعی و فرهنگی تاثیر می پذیرد.

مفهوم تعاملات اجتماعی

نظام اجتماعی شامل مجموعه ای از افراد است که مستقیم یا غیر مستقیم، به منظور خاص با هم رابطه منظم اجتماعی دارند. هر نظام اجتماعی برای بقای خود نیازمند ارتباطات انسانی برای آموزش هنجار ها، تعیین دقیق نقش ها، اعطای شخصیت اجتماعی هر فرد، میزان مسئولیت ها و جایگاه مردم نسبت به هم است. به عبارت دیگر تداوم حیات زندگی اجتماعی بشر و رشد فرهنگ اجتماعات انسانی، ما نا گزیر از ارتباطات کلامی و چهره به چهره ایم و این اتفاقات در فضاهای ساخته شده کالبدی رخ میدهند و نمود عینی پیدا می کنند. سطح مطلوب تعاملات اجتماعی به ویژگی های شخصی، تاثیرات اجتماعی، محیط فیزیکی و فرهنگ بستگی دارد. (جی فورد، 1997) [9].

تعاملات اجتماعی به صورت غیر رسمی و پیش بینی نشده اند، یعنی بدون قرار ملاقات قبلی در فضاهای عمومی صورت می گیرد، همچنین فرصت ملاقات بین مردم را میتوان با در نظر گرفتن یک سری فضاهای جنبی و پشتیبانی مثل فضاهای خدماتی، تجاری، و تفریحی دور از فضاهای عمومی افزایش داد. در طراحی محیط، باید توجه داشت که محیط را با هدف تامین فرصت هایی برای روابط اجتماعی طراحی کرد.

فاکتور های موثر بر تعاملات اجتماعی

تاثیر ویژگی های کالبدی فضای باز عمومی در افزایش تعاملات و رفتار اجتماعی، سه عامل جذابیت و زیبایی، امنیت و آرامش و دسترسی و سلسه مراتب برافزایش تعاملات اجتماعی تاثیر گذار دانسته شده است. (ترابی، ۱۳۹۱) [10].

عوامل تاثیر گذار در ارتقا جنبه های کالبدی فضاهای عمومی را یادمان ها، پله ها، آب نماها و سایر عوامل مؤثر در تشویق انسان ها به حضور و تعامل می دانند. نیاز انسان مبتنی بر تماس مستقیم با محیط بیانگر تجربه مستقیم فضا، مردم و فعالیت های اجتماعی چون تعامل با آشنایان، گرد همایی، قدم زدن، بازی، تفریح و در کنار آن ورزش، فعالیت های جسمانی و... می باشد که در ایجاد تصویر ذهنی مطلوب افراد از فضا، پویایی و هیجان،

کسب تجارب جدید و آموزش محیطی، نقش مستقیم دارد. (مدنی پور، ۱۳۸۷) [11]. یکی از مهمترین ابعاد فضاهای عمومی ایجاد فرصت هایی جهت تعاملات اجتماعی می باشد. در این تعاملات سالمندان رابطه قوی تری با محیط و جامعه خود برقرار می کنند و حس تعلق خاطر و هویت جمعی در آن ها تقویت می شود و این امر با شکل گیری شبکه های اجتماعی و افزایش حس مشارکت جمعی همراه است. در فضای عمومی امکان ارتباط چهره به چهره، گفت و گو، معاشرت های دوستانه، گرد همایی های مختلف، شرکت در فعالیت های اجتماعی و حس تعاون ایجاد می شود. (مدنی پور، ۱۳۸۷) [11]. تعامل اجتماعی بیش از هر فعالیت دیگری به محیط حساس است. محیط فیزیکی تعامل چیزی است که جوزف پی فرگاس به عنوان بوم از آن یاد می کند، او معتقد است اکثر مردم از تاثیر محیط فیزیکی در برخورد های خود بی خبرند. او به دو جنبه از فضای معماری و تاثیرشان بر تعامل اجتماعی افراد حاضر در فضا اشاره می کند.

جنبه ایستایی فضای معماری

- جنبه پویایی فضای معماری (فرگاس، ۱۳۷۹) [12]

الگوی تعامل اجتماعی و قابلیت های فضای معماری ساخته شده به این علت مهم اند که میان تعامل اجتماعی و دلبستگی سالمندان به محیط های اجتماعی و ساخته شده رابطه تنگاتنگ وجود دارد. (لنگ، ۱۳۸۱) [13]

اجتماع پذیری

یعنی در فضاهای عمومی امکان حضور متناسب و عادلانه مردم در راستای حضور دینامیک و پویا فراهم شود و فضا در انطباق با نیازهای عملکردی و رفاهی باشد. این امر با شکل گیری شبکه های اجتماعی و افزایش حس مشارکت، امکان ارتباط های چهره به چهره، گفت و گو، معاشرت های دوستانه، شرکت در فعالیت های اجتماعی و ایجاد حس تعاون همراه است.

عوامل زیر در اجتماع پذیری فضاهای عمومی مؤثر هستند:

سامکان حضور گروه های سنی مختلف اجتماعی از طریق ایجاد امنیت برای سالمندان

وجود عرصه ها و تجهیزات مورد نیاز یک فضا (پورجعفر، ۱۳۸۸) [14]

رابطه محیط کالبدی و تعاملات اجتماعی

هیلبر و هانسن به بررسی رابطه میان فضای کالبدی و تعاملات جمعی پرداخته اند. بر طبق این مطالعه در محیط انسان ساخت از یک طرف الگوهای جمعی در محیط برخوردار از نظام های فضایی می باشند و از طرف دیگر محتوای فضایی محیط دارای الگویی جمعی است. این مطالعه مبتنی بر رویکرد چیدمان فضایی می باشد و نشان می دهد محیط انسان ساخت، بر اساس کیفیات فضایی اش نقش مهمی در شیوه زندگی کاربران ایفا می نماید. تحقیقات حوزه روانشناسی محیط نیز نشان می دهد که سازماندهی مناسب می تواند بر ایجاد خلوت مطلوب نیز تاثیری مستقیم داشته باشد. در واقع می توان از طریق سازماندهی مناسب فضاها و چیدمان به سطح مناسبی از ارتباطات جمعی و خلوت مطلوب متناسب با فعالیت های فضاهای مورد نظر دست یافت. (دانشگر

مقدم و دیگران، ۱۳۹۰) [15]

اگر فضاها برای راه رفتن، ایستادن، نشستن، دیدن، شنیدن و گفتگو کردن جذاب باشند. این در جای خود یک کیفیت است؛ اما در عین حال برای طیف وسیعی از دیگر فعالیت ها، بازی کردن، ورزش کردن، تفریح کردن، فعالیت های اجتماعی و مانند اینها، بستر رشد و گسترش فراهم می کند. بخشی از این امر بدین دلیل است که بسیاری کیفیت ها برای همه ی فعالیت ها لازم اند و بخشی دیگر به این دلیل که فعالیت های اجتماعی پیچیده تر و وسیع تر نتیجه ی بسط و توسعه ی طبیعی بسیاری از فعالیت های کوچک روزانه هستند؛ رویداد های بزرگ نمو یافته ی رویداد های کوچک اند. (یان گل، ۱۳۸۷) [16]

حیات جمعی و رفتار های اجتماعی در خانه سالمندان

گستره فضا و عرصه های زندگی شامل فضای زندگی خانواده ها و فضای زندگی جمعی برای روابط اجتماعی در مقیاس کوچک و بزرگ است. آلنمن نقطه مقابل مشارک اجتماعی را اجتماع گریزی، بی میلی افراد به معاشرت و همیاری های اجتماعی و بی تفاوتی به عرصه های جمعی دانسته و این عوارض راناشی از زندگی پرسرعت و فقدان فضاها و مکان های جمعی قلمداد می کند. (آلنمن، 1382) [17]

نیازهای کیفی فضاها و مکان های جمعی در سه مقوله محافظت، آسایش و لذت تقسیم بندی می شود. محافظت شامل رفت و آمد، ایمنی حریم هاست. آسایش شامل قدم زدن، مکث، نشستن، دیدن، گفت و شنود، بازی و فعالیت است، لذت نیز مشتمل بر کیفیت بصری، آب، باد، نسیم، گیاهان و آفتاب که توسط حواس پنج گانه انسان درک می شود.

نتیجه گیری

با توجه به مطالب عنوان شده، می توان گفت که سالمندان، به دلایل جسمی و روحی به فضاهایی برای تعامل با دیگر افراد نیازمندند و معماران باید با طراحی فضاهای جمعی با امکان دسترسی آسان، ملاقات های متعدد و فعالیت های مختلف امکان دیدار با دوستان و گروه های سنی مختلف را فراهم نمایند، تا باعث شکل گیری خاطره جمعی از فضا در ذهن سالمندان، تقویت حس تعلق به مکان و هویت دار شدن آن شوند. پس با ایجاد توازن بین خلوت ساکنین سراهای سالمندان و اجتماع آنها می توان جذابیت قابل ملاحظه ای برای این مکان ها ایجاد کرد.

امید است با طراحی مناسب محیط های مسکونی و شهری، امکان مشارکت، فعالیت و برقراری تعاملات اجتماعی سالمند با همسالان و دیگر گروه های سنی، فراهم شود.

منابع و مأخذ

- [1] صدرایی، الف. سلیمانی، ح. (1384)؛ بررسی پدیده سالمندی در ایران و پیامدهای آن، مجله بهداشت و سلامت، شماره 1
- [2] Shearer R, & Davidhizar, R. Conquering Loneliness, Elser dare, (1999), 12-15
- [3] کراوان، ر. (1374)؛ سازگاری فیزیولوژیک با سالمندی، ترجمه م بازاری نوری، فصلنامه سالمند، شماره 1.
- [4] معتمدی، ع. اژه ای، ج. آزاد فلاح، پ. کیانمنش، ع. (1384). بررسی رابطه گرایش های مذهبی و سالمندی موفق، دو

ماهنامه دانشور و رفتار، شماره 10.

- [5] میرزایی، م. شمس قهفرجی، م. (1386). جمعیت شناسی سالمندان در ایران برا اساسرشماری های 1385-1335. سال دوم، شماره 5.
- [6] مرکز آمار ایران. (1377). سالنامه ی آماری تهران، سازمان برنامه و بودجه.
- [7] رفیع زاده، ندا. (1380). مراکز خدماتی مراقبت روزانه، رهنمود های طراحی معماری خانه سالمندان، شماره 388، تهران، نشر وزارت مسکن و شهرسازی.
- [8] طبائیان، سیده مرضیه. (1393)، انسان و محیط با رویکرد روانشناختی به معماری و شهرسازی، انتشارات اندیشه گویا.
- [9] Gifford R. (1997) enviromentL Psychology, Allyn and bacon, Boston
- [10] ترابی، محمد. (1391)، طراحی محله بر اساس تاثیر ویژگی های کالبدی فضاهای باز عمومی در افزایش تعاملات و رفتارهای اجتماعی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، دانشکده معماری و شهرسازی
- [11] مدنی پور، علی. (1387) فضاهای عمومی و خصوصی شهر، ترجمه فرشاد نوریان، تهران، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری.
- [12] فرگاس، جوزف پی. (1379)، روانشناسی تعامل اجتماعی، رفتار میان فردی، ترجمه مهرداد فیروز بخت و خشایار بیگی، تهران، انتشارات مهد.
- [13] لنگ، جان (1381)، آفرینش نظریه معماری :نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول بهار.
- [14] پورجعفر، م. محمودی نژاد، ه. (1388)، طراحی شهری و سرمایه های اجتماعی در فضاهای شهری، تهران، انتشارات هله.
- [15] دانشگر مقدم، گ. بحرینی، ح. وعینی فر، ع. (1390) تحلیل اجتماع پذیری محیط کالبدی متاثر ار ادراک طبیعت در محیط انسان ساخت، مطالعه موردی: نمونه مسکونی شهر همدان، نشریه های هنرهای زیبا (معماری و شهرسازی)، 45-36
- 25
- [16] گل یان، (1387)، زندگی در فضای میان ساختمان ها، ترجمه شیما شصتی، تهران، جهاد دانشگاهی.
- [17] آلتمن، ا. محیط و رفتار اجتماعی : خلوت فضای شخصی قلمرو و ازدحام، ترجمه علی نمازیان، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران، 1382.